
DAUGPILIO PIETINIŲ APYLINKIŲ LIETUVIŲ ŠNEKTA

Kazimieras Garšva

Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS. ŠNEKTŲ IZOGLOSOS

Daūgpilio pietinių apylinkių šnekta – didžiausia, smarkiai apretėjusi Latvijos lietuvių šnekta. Iš šiaurės šnektą riboja Breslaujės–Daūgpilio–Alūkštės plentas, iš pietų – Latvijos–Lietuvos siena, iš rytų – Laukesės–Skrudėlynės parapijų riba, iš vakarų – už Šveńto, Grendzės, Raudų esantis plotas (Alūkštės, Šėderės, Ėglainės apylinkės, kurios seniau buvo labai aplenkėjusios, o dabar jose pasitaiko daugiausia iš Lietuvos atsikėlusiu žmonių).

Vakarinė vilniškių tarmės riba pro Máišiagalą, Lińkmenis, Dūkštą į šiaurę eina maždaug tiesiai ir tik ties Lietuvos–Latvijos siena daro net 30 kilometrų statmeną linkį į vakarus. Tai vienintelis atvejis lietuvių dialektologijoje, kai valstybių (buv. gubernijų) siena, reguliavusi galbūt ir gyventojų migraciją, taip ryškiai pakeičia šnektų ribų kryptį.

Daūgpilio pietinių apylinkių šnekta Gryvės, Laukesės, Mėdino, Smėlynės (Kuřcumo), Grendzės, Šveńto parapijose neįymiai skiriasi (Gryvės apylinkėje labiau kietinti priebalsiai ir t.t.), bet tiems skirtumams išsamiau pagrįsti dabar nepakankamas skaičius šnektos pateikėjų. Skrudėlynės parapijos Ragūliškių kaime atsimiti pavyzdžiai *nimáka* „nemoka“, *šáka* „šoka“⁴¹ rodo, jog tarp Skrudėlynės ir Kráslavos iki XIX a. buvo kita vilniškių (žadaininkų) šnekta, geriausiai išlikusi Uodegėnuose.

Daūgpilio pietines šnektas apie Papušinę teko 1977 m. savarankiškai atrasti ir tirti su E. Grinaveckiene, kuri tas šnektas aprašė anksčiau. Todėl čia pakanka svarbesnes šnektos ypatybes išdėstyti trumpiau, turint tikslą įjungti Daūgpilio šnektą į periferinių tarmių sistemą, iškelti dar nepastebėtas šnektos ypatybes ir patikslinti jau aprašytas. Tai padaryti leidžia bei skatina trys aplinkybės: aplankyta daugiau vietovių (Grendzà, Vāsariškės, Šveńtas ir kt.) ir pateikėjų, visur naudotasi magnetofonu, patikslinti įrašai.

Šnekteje pastebėtos ypatybės, artinančios ją su dešiniojo Dauguvos kranto lietuvių šnektomis: galimas kirčiuotų plačiųjų *ā, ē* išlaikymas (*žiemā's, tē'vas* „tēvas“), kirčiuoto *ē* prieš skiemenį su *u, à* dvibalsinimas (*apiēja*. „apėjo“). Žodžio

gale vienbalsintas *uo* (*undò* „vanduo“), būtajame kartiniame laike kartais išmeta ma priesaga *-ėj-* (*raviáu / ravėjau*).

Skubota yra išvada, kad „priegaidės čia, atrodo, skiriamos aiškiai“² ir smarkiai pasenęs apibūdinimas – „vidurinę priegaidę turi šnektos kirčiuoti pusilgiai *i, u*“ ir t.t. (p. 237). Prieš du dešimtmečius aiškiai įrodyta, jog fonologiškai pusilgiai balsiai priegaidžių opozicijos neturi, taigi ir priegaidžių nėra. Greta priesagos *-ėja* vedinių sakoma *melžėja* (p. 109) greičiausiai ne dėl bendrinės kalbos įtakos, o dėl kirčio atitraukimo ir apibendrinimo. Nevisiškai tikslus teiginys, jog „dabar jau beveik visai nebedžukuojama prieš kiekvieną šnektos *i, y, ie, in*“ (p. 225). Šnektose bendraties priesagos baigiasi ne tik *-t', -te., -tei* (p. 118, 233), bet ir *-tie*.

Įvardžio forma *mės* „mes“ vargiai galėtų būti latvių kalbos įtaka (p. 116), nes taip sakoma ir Gervėčių šnektose. *Daugiáu* (tvirtapradė priegaidė vietoj tvirtagalės, p. 121) pasakoma gal ir dėl slavų kalbų įtakos (žargono). Pavyzdžiai nepatvirtina, esą „prie išvestinių kamienų priesaga *-elis, -é* pridedama tik seniau šnektose vartojamuose žodžiuose“ (*kaspinėlis, ramunėliai*), o „greta jų daug dažnesni yra naujesni priesagos *-ėlis, -é* dariniai, atsiradę greičiausiai dėl lie. bk. įtakos, pvz.: *gi.vò.lėlis, katilėlis, vabuolėliai*“ (p. 108).

Kaip ir Āpso bei kitose šnektose, lokatyvas vartojamas ir vietoj iliatyvo greičiausiai ne dėl latvių bendrinės kalbos įtakos (p. 113), o dėl dviejų kalbinių kategorijų painiojimo. Tarp Bīržų ir Pakrúojo „*lig pietaiš*“, „*un Zarasaiš*“ ir t.t. (p. 121) nebesakoma – čia prielinksnis reikalauja daugiskaitos kilmininko.

Daugelis naujovių šnektose atsiranda ne tiek dėl to, kad vienas pateikėjas jaunesnis už kitą (o kartais ir senesnis) keleriais metais (p. 118, 233), bet ir dėl nevienodo tradicinės šnektos išlaikymo, kitų kalbų įtakos, pastangų „dailinti“ savo kalbą.

BALSIAI

Šnektos balsių sistema skiriasi nuo kitų šiaurinių vilniškių (Uodegėnų, Čiskodo) šnektų, esančių labiau į šiaurės rytus, ir gana panaši į pietryčiuose esančią Breslaujės–Āpso ir kitas rytiečių šnektas. Daugpilio pietinių apylinkių lietuvių balsių sistema yra tokia:

<i>i</i>	(<i>bt</i>)	<i>u</i>	<i>i</i>	(<i>bt</i>)	<i>u</i>
<i>é</i>	(<i>é</i>)	<i>o</i>	<i>é</i>	(<i>é</i>)	
<i>e</i>		<i>a</i>	<i>e</i>		<i>a</i>

Šnektos priešakinės eilės balsių atitikmenys po sukietėjusių priebalsių yra tokie patys, kaip ir visame kitame aukštaičių plote iki ribos su žemaičiais: vietoj *i* (*i*) būna *bt* (*bt*), vietoj *é* – *é*, vietoj *e* (*e*) – *a* (*a*), plg.: *žòlb.*, *tìlét'*, *san'aĩ*. Schemos skliausteliuose pažymėti balsių *i*, *i*, *é* distribuciniai variantai, vietoj minėtų priešakinės eilės balsių atsirandantys po kietųjų priebalsių. Nepastebėta ilgojo kirčiuoto *bt* – jo variantu tenka laikyti pusilgį (nekirčiuotą) *bt*, plg. *sušã·bys* „sušalęs“. Trumpasis balsis *é* gali būti ne tik nekirčiuotoje pozicijoje (*žò·lės / žo·lės* „žolės“), bet ir kirčiuotas (*nesès* „nesės“, *švėdai* „švedai“). Jo retas atitikmuo po minkštųjų priebalsių – ne tik nekirčiuotas, bet ir kirčiuotas trumpasis *é*,

plg. *katinėlis, mėlinas, apkalbės*. Svetimžodžiuose būna ir trumpasis *o*, plg. *bac'ònas* „gandras“.

Ilgieji balsiai tipiską kiekybę išlaiko kirčiuoti. Nekirčiuoti jie paprastai būna pusilgiai (nors greta kirčiuotų pusilgių ar aukštutinio pakilimo ilgųjų retkarčiais jie atrodo lyg ir ilgieji): *S'm'a.lì.n'a.s* „Smėlinės“, *Ja.ne.ní't'a.s* „Jonėnytės“, *va.ve.rū.sis* ~ *voverūsis* „vieversys“, *g'adója, žve.r'ū*, bet ir *budí't'a.s* „budytės“ (tokie grybai), *planù.t'a.s* „plonutės“ (Smėlinės parapija, Vāsariškių apyl., Vānagiškiai). Žodžio galūnės tokiais atvejais „nutęšiamos“ lyg ir labiau negu prieškirčiai skiemens.

Išskyrus absoliučią galūnę, kirčiuoti trumpieji balsiai *i, u* dažniausiai pailgėja iki pusilgių (kaip ir daugelio kitų rytiečių).

Kaip ir Čiskodo, Uodegėnų šnektose dalyje žodžių kamiene kirčiuoti balsiai *e, a* yra trumpi: *av'àla* „avelė“, *kusnėli* „kašnėlį“, *žėmi* „žėmė“, *nàmas, skrągždis* „kregždė“, *tràcas* „trečias“, *vànagas, kàrve* „kàrvė“, bet *āž'ara*. (ir *āž'ara*) „ežero“, *jaun'ā.sni, k'ā.turus* „kēturis“, *m'ā.dzi* „medį“, *sēseri* ir pan. Kartais verčiamas *i* ir nekirčiuotas *e* (< *e, a*): *Čipū.lis, cinái, gigužė, rù.dini, vūndin'a., šaūkis* „šaukiasi“, *kàrvis* „karves“, *devinilì.k'uos*.

Pokirtinis *a* neretai labiau redukuojamas kiekybiškai ir kokybiškai: *kaimí.nxš, mì.škzš, t'avù.kzš* „tėvukas“, *Mikėnyš, neg'ārnyš* „negeras“, *vìš* „visa“, *išv'árdy* „išverda“, *k'aūlbyš* „kiaules“ ir pan.

Dvigarsiai *an, en*, kaip ir dera vilniškių (puntininkų) plote, verčiami *un, in*: *atrundì, arundā's, nesikúnda, úndini* „vandenį“, *v'árdunči* „verdantį“, *gi.vínk, pinkì, šviñtas, šviñt'a*. Įdomu, kad prie tos sistemos bandoma derinti ir skolinius, plg. *čigúnka* ~ *čigánka* „čigonė“.

Vardažodžių ir įvardžių vienaskaitos įnagininko bei vietininko trumpieji galiniai *a* (< *án*), *e* (< *én*) taip pat (kaip ir Breslaujės–Āpso, Uodegėnų, Čiskodo ir kitose vilniškių šnektose) verčiami *u, i*: *tadù* „tada“, *laikì* „laikė“, *Medinì, miškì* ir pan. Pavyzdžiai *lintà* „lenta“, *galbì* „gale“ rodo, kad balsis *e* čia susiaurintas dar prieš *l* sukietėjimą.

Dvigarsyje *er* balsis *e* tariamas *é*, kuris gali būti verčiamas ir *ie*: *pé.rsiraši.te*. ~ *pėrsirašytie, pėrved'em, pėreja. / píreja.* „perėjo“, *píergime, píerkalbi*.

Kirčiuoto ir nekirčiuoto balsio *é* ne visai dėsningas dvibalsinimas Daūgpilio šnektą sieja su Uodegėnų, Čiskodo šnektomis. Be dvigarsio *ér*, Daūgpilio šnektose *é* dvibalsinimo pasitaikė ir kitais atvejais: *pavardiē, tiēvas* „tėvas“, *tievaĩ, pù.sye* „pusė“.

Šiek tiek dažnėliau kirčiuotas balsis *e* išlaikomas: *duktē / duktē, išėjus / išėjus, letuvē*, bet ir *prisēja, užēja, stavėja* ir panašiai. Kirčiuoto skiemens *a* (> *o*) ir seniausi žmonės ištardavo dar rečiau.

Kirčiuotuose skiemenyse visi šnektos atstovai dabar dažniausia taria balsius *é, o*: *déd'a.m, dukrē, Janėnu, gigužė, narėja, sta.vėja, tėvas, ažar'ōka, a bardōš* (ant barzdos?) „aukštyn kojomis“, *g'adója., G'altónaja balà, kitak'ōš, ligótas, móka, mólis, nór'u, pasijót, žmón'a.s*.

Nekirčiuotuose skiemenyse *é, o* tariami *e, a* (retkarčiais *ę o* ištariami, matyt, taikantis prie bendrinės kalbos): *Dabilí'n'a., Ja.n'anaĩ, makí't'a.s, raguí't'a.s, raudana-*

galvít'a.m, t'a.vù.kas, ta.l'aũ, ví'ra, žman'ũ. Absoliutiniame žodžio gale arba prieš kietąjį priebalsį tariamas atviras æ (ǫ) (*d'adù.c'a, pasi.sup'a., skait'a.s, žmón'a.s*) ir tik po priešakinės eilės arba aukštutinio pakilimo balsių gali būti ištariamas uždaresnis e: *nù.mire., žèmes, letù.ve* „lietuvė“.

Į magnetofono juostą įrašyti pavyzdžiai rodo, jog nekirčiuotas *ie* gali būti ir išlaikomas (*Lietuvà, Lietuvõs / Letuvõs, ānies, kalbétie*), bet gal kiek dažniau – vienbalsinamas (*le.tù.viškai, letù.vis, me.l'ũ, te.s'õk* „tiesiog“, *ske.dāla.s* ~ skiedelės „skiedrelės“, *pí.l't'a.* ~ piltie ir t. t.). Nekirčiuotas dvibalsis *uo* dažniau išlieka, plg.: *a.buol'ũ, Kālkuon'a.s, úzuolai*. Nekirčiuoto *ie* suplakimas su *e* (> *e', e, è*) – skiriamoji uteniškių šnektos ypatybė³.

PRIEBALSIAI

Maždaug pusės mūsų užrašytų pavyzdžių priebalsiai *č, dž* prieš supriešakėjusius balsius buvo verčiami *c, dz* ir maždaug kitos pusės buvo išlaikyti, pavyzdžiui: *atàverc'a, c'anái / č'anái / cinái / cenái, d'adù.c'a, išpláudz'a, nemac'aũ, bríedz'ai, bríedz'u*, bet *apač'õj, graič'aũ, kařč'ai, pač'am, Šestokí'č'a, treč'à, treč'añ, trėč'u* „trečia“, *va.keč'ũ, žinóč'a, Čiblíč'as, grúodž'a, mėdž'a*. (afrikata kartais atrodo tarpinė tarp *dž* ir *dz*).

Priebalsiai *t, d* prieš *i* tipo balsius dažniausiai išlaikomi: *duñktis* ~ dañgtis „stogas“, *jaunù.tis, pirtĩn, stì.pras, tičk, di.delis*. Bet kiekvienas žmogus, išsamiai apklausinėtas įvairiomis temomis, pavartodavo bent vieną formą ir su *c'* ar *dz'* (visi pavyzdžiai įrašyti į magnetofono juostą). Todėl drąsiai galima teigti, jog Daugpilio šneka dzūkavimu užima maždaug tarpinę padėtį tarp Čiškodo ir Uodegėnų ta prasme, kad Čiškodo apylinkėje *t, d* prieš *i* tipo balsius beveik neverčiami (tekstuose užrašytas tik vienas pavyzdys), pietinėse Daugpilio apylinkėse verčiama retkarčiais (bet mažiausiai keliskart dažniau negu Čiškode), o Uodegėnuose buvo verčiama beveik visada.

Daugpilio apylinkėse užrašyti šie pavyzdžiai su pakitusiai *t', d'*: *kicì.* „kiti“, *pāci.s* „patys“ (Gryvā, J. Jadzevičius), *Skiršcin'a.* „Skirstinio“ (ežero vardas), *dzidz'áusi* „didžiausi“ (Papušė, J. Janėnas), *Skirscinis, dziedù.tis / de.dù.tis / die.dù.tis* (Papušė, P. Kergalvys), *Skiršcin'a.* (buvo Smiltynės parapija, A. Liskinys), *duñcis* „dantis“, *mācis* „matęs“, *m'ādzi* „medį“ (Medino apyl., Vanagiškiai, J. Bagdonavičienė), *pācis, Skirscinī's* (ten pat, V. Vanagas).

Šiaurės rytų Lietuvoje tik Daugpilio (Gryvõs) apylinkėje užfiksuoti ir hiper-normalizmai *ačimĩnsi* (= acimiñsi) „atsiminsi“, *čì.kras* „tikras“ ir pan. Prieš supriešakėjusius balsius vietoj afrikatų *č', dž'* kartais tariama tik pirmoji jų dalis *t', d'*: *duñktei* ~ dañgčiai, *avíet'u, gí.vát'u* „gyvāčių“, *lintí't'u, áud'au, bríedei* „briedžiai“, *bríed'u, gird'ũ, žúod'a* „žodžio“.

Daugpilio šneka tik paskutiniajame šimtmetyje izoliuota nuo pagrindinio tautos ploto, jos kontaktai su slavų kalbomis nebuvo tokie intensyvūs kaip Čiškodo apylinkėje ar Uodegėnuose, todėl ir priebalsių kietinimas ne taip paplitęs. Pagal kietinimo dažnumą yra keturios priebalsių grupės: 1) beveik visuose žodžiuose kietinamas *l*, 2) maždaug pusėje atvejų kietinami *s, r*, 3) retkarčiais kietinami *š, ž* ir 4) labai retai (viename–keliuose žodžiuose) kietinami *c, č, m, n, p, v*. Pagal

balsius, prieš kuriuos gali sukietėti, šie priebalsiai susiskirsto taip (išdėstome didėjančia balsių eile):

<i>m</i>	<i>n</i>	<i>v</i>	<i>p</i>	<i>e</i>		
<i>t</i>					<i>é</i>	<i>á</i>
<i>l</i>	<i>s</i>			<i>e</i>	<i>é</i>	<i>ù</i>
<i>c</i>				<i>e</i>		<i>á</i>
<i>č</i>				<i>e</i>		<i>á</i> <i>ù</i>
<i>ž</i>				<i>e</i>	<i>é</i>	<i>i</i>
<i>š</i>				<i>e</i>	<i>é</i>	<i>i</i>
<i>r</i>				<i>e</i>	<i>é</i>	<i>i</i> <i>ù</i>

Labiau paplitusius priebalsių kietėjimo reiškinius iliustruoja šie pavyzdžiai: *láist*, *papúolai*, *apiplés'á*, *n'agaléja*, *našlė*, *p'aléda*; *Įsada* ~ *Įsedai* (pavardė), *pasadi.na.*, *san'au*, *sānei*, *sanėlei*, *sapti'ni*, *sasuō*, *atsisėda*, *Masėnas*, *sėja*, *sú'lai*, *nù.mira.*, *raik'a*, *r'aišk'a*, *na.rėja.*, *gr̃nc'ále*, *brigadiērus*, *k'aturus*, *švōgrus*, *trāktarus*, *ž'ũrũt*; *šaši*, *Papušė* / *Papušė*, *šyti* (bet *šiferis* ir pan.); *mažāsnis*, *rōžes*, *láužytas* (bet *niežinaũ* / *niežynaũ*, *žirkla.s*, *āž'ara*, *maž'au*, *žėmes*); *trācas*, *stacaiũ*, *Čėpulis*, *p'āčus*, *cemėntas*, *miėnasi*, *sũ.paklas*, *švėdai*, *tėvas* / *tevas* (dar plg. Grinaveckienė 1980, p. 229). Trumpasis balsis *ε* straipsnio autoriui atrodo kaip ilgojo *ε* variantas, todėl jis kitoku ženklu (ϑ) nežymimas.

Pastebėta ir kita iš svetimų kalbų perimta ypatybė: žodyje *Papušė* ir panašiuose P. Kergalvys tarė kietą priebalsį *š* ir iš dalies išlaikė priešakinės eilės balsį *é* (šiuo požiūriu priešingai tartas žodis „caras“ : *cėēras*). Čia ir kitur viename skiemenyje žymimi du balsiai (*εé*, *éε* ir t. t.) rodo, jog pradžioje labiau girdisi vienas balsis, pabaigoje – kitas. Kitos konsonantizmo smulkmenos: tarta ne tik *jėška* ir pan., bet ir *ĩšmire* / *vĩšmire*, *jĩ.r* „yra“, *pinkeli* „penkeri“, *šlāpja.s* „šlapios“, *meskerės* „meškerės“, *zũsis* „žašis“.

KIRTIS IR PRIEGAIÐS

Kirčiavimu ir priegaidėmis šnekta nuo bendrinės kalbos nedaug tesiskiria. Kaip ir kitose gretimose vilniškių šnektose, žodžiai, susidedantys iš trumpos galūnės ir ilgos šaknies, gali turėti pagrindinį ir šalutinį kirtį: *Grĩvā* / *Grĩva*, *ĩrā*, *žvėrĩs* (bet *žve.r'ũ*), *žmōnā*, *netōk'ā*, *kalbũ*, *kaĩmũs*, *laĩkĩ*, *vaĩkũs*, *miėstĩ*, *Liėtuvā*, bet ir *suñku*, *sũnũs* / *sũnus*, *viėni*, *viėna*. Kirtis nedėsningsai kartais atitraukiamas ir kitais atvejais: *av'ālas* „avelės“, *māni* „manė“, *pruĩtu* „suprantũ“ ir panašiai.

Kai kurios formos kirčiuojamos galūnėje: *mirs'ũ*, *papultũ.t* „papũltute“, *seserės* vns. klm., *teisingāi*, *kaĩmũs*, *lungũs*.

Palyginus su vakarų aukštaičių tarne ir bendrine kalba, šnektos kirtis dinamiškesnis: kirčiuoti ilgieji skiemenys (ypač tvirtapradžiai) tariami stipriau, trumpiau, mažiau „nugiedami“. Tai apskritai rytiečių ypatybė, kurią šnektoje galėjo paryškinti ir slavų kalbos.

Galiniai kirčiuoti žodžių skiemenys, susidedantys iš dvigarsių, kartais ištariami ypač trumpai, „nukertami“. Tokiais atvejais jų priegaidę galima žymėti „kirstine“, plg.: *gi'venāũ* / *gi'venaũ*, *lungāi* / *lungāi*, *lenkaĩ*.

GRAMATIKOS YPATYBĖS

Šnekteje daugiau negu gretimose jau painiojamas iliatyvas ir lokatyvas: *aini̇ bažni̇č'ai*, *pirtiñ dz'av'āna* ir kt. Senoviški (taisyklingi) pavyzdžiai *kiemañ nuveini̇*, *miēstan išvaž'āva* paneigia teiginį, jog „lokatyvas čia visada vartojamas ir iliatyvo vietoje“⁴. Slavų kalbų pavyzdžiu vietoj moteriškosios kartais jau pavartojama ir vyriškoji giminė: *anà Gravelī's* „Grovelienė“, *lenkī's* „lenkė“ ir panašiai.

Mūsų tekstuose daugiskaitos vardininke *a* kamieno būdvardžiai ne visada, o tik retkarčiais turėjo šiaurinių vilniškių galūnę *-ūs*, plg. *s'ānu.s* „seni“, *šlāpju.s* „šlapi“. E. Grinaveckienės⁵ neteisingai yra skelbta ir žymėta, jog panašių formų „galūnėse senieji *ā, ē, ī, ū* visada trumpi“. Įrašytame pavyzdyje *šlāpju.s* iš klausos net neaišku, kokio ilgumo balsį *u* žymėti – pusilgį ar ilgąjį.

Veiksmažodžių bendraties forma dažniausiai vartojama sutrumpinta galūnė *-t'* (priebalsis, po kurio yra išnykęs priešakinės eilės ar supriešakėjęs balsis, beveik visada yra minkštas) ir ypač redukuota *-t'a*. Rečiau ištariami pilni formantai *-tei*, taip pat *-tie* rodo, kad jie yra seniausi, pirminiai. Greičiausiai jų raida buvo tokia: *-tei / -tie > -t'a. > t'* (*-tei > -tie* prieštarautų ir tai, kad antrasis retesnis). Pavyzdžiai: *givintei, kalbėtei, lí'gintei, pasakí'tei; išrašítie, pasakítie, m'alúotie, nu-dúotie, mokínties; dírp't'a., kalbét'a., pasakí't'a., pašnekét'a., pėrsiraši.t'a., piervest'a., s'ú't'a., sudaigínt'a., darbúot'a.s, makí't'a.s; darít't', gért', kalbét', pakárt't'*. Tas pats kalbėtojas net tą patį žodį gali pavartoti ir trimis variantais: P. Kergalvys vartojo *-t'a., -tie, -t'*, A. Liskinys – *-t'a., -t', -tei* ir panašiai.

Liepiamosios nuosakos antrojo asmens vienaskaitos forma vartojama galūnė *-ai*, daugiskaitoje – *-it*, pavyzdžiui: *paró'dai* „parodyk“, *pasākai* „pasakyk“, *nuveini̇.t* „nueikite“.

Kitokią kaitybą rodo ir žodžiai *liēksta* „lieka“, *neršti* „neršia“, *didėja* „didžioji“, *ilgója* „ilgoji“, *pink'ūs* „penkis“, *grēč'um* „greta“.

Daryboje vartojami pilnesni priešdėliai *ata-* „at“, *ažu-* „už“, dar plg. *až-* „už“ ir pan.: *atām'anū*, *atāverc'a*, *ažū.miršta*, *ažmiršau*, *ažgí'n'a.*, *ažupėrn'ai* (dar plg. *ažu lātv'a.*). Prielinksniai *kōlai* ~ kolei „kol“, *t'arpū* ~ tarpū „tarp“ taip pat yra „ilgesni“.

Sudurtiniuose žodžiuose populiarius rytiečių jungiamasis balsis, plg. *nugarākau-lis*, *vieš'akelis*. Kaip ir gretimose vilniškių šnektose, veiksmažodžiuose vartojamos priesagos *-ėntie*, *-ūtie* (sl.) ir pan.: *išnaik'āna*, *mok'anaūs*, *mok'ānama.s* ~ mokė-namos „mokinomės“, *p'alūit* „pjauti“, *p'alū.ja* „pjovė“.

Plapitęs rytiečių prielinksnis *par* „pas“: *par mù.s*, *par mù.m*, *par gaspadōri*, *par Jōnu*. Vienaskaitoje prielinksniai *prie*, *lig*, *po* (sl.) eina su naudininku, daugiskaitoje – su įnagininku, plg.: *prie duñktei* „prie stogo“, *prie mī.škuī*, *lig Daūgavai*, *pa ví'rui* „pagal vyrą“, *prie k'almais*, *prie Pūrníkais* ir pan.

Slaviška reikšmė vartojamas prielinksnis „ant“: *nesikūnda un meskerēs*. Panaši kilmė, matyt, ir konstrukcijos *i.rà bù.vus* „esu buvusi“.

Gyva rytiečių konstrukcija vardininko su bendratimi: *raik'a alūs g'art*.

APIBENDRINIMAS

Aprašomoji šnekta yra lietuvių etninio ploto vilniškių tarmės tęsinys už Lietuvos Respublikos sienos.

Daugpilio pietinių apylinkių lietuvių šnekta turi šešias ilgąsias (*i· u· é· o· e· a·*) ir penkias trumpąsias balsių fonemas (nėra trumpojo *o*). Su gretimomis Latvijos lietuvių vilniškių Uodegėnų, Ciskodo šnektomis Daugpilio lietuvius sieja dzūkavimas, puntininkavimas, pasitaikantis balsio *é* dvibalsinimas, o atskiria kirčiuotų balsių *é, o* tarimas. Kaip ir Ciskodo šnekte, priebalsiai *t', d'* prieš *i* tipo balsius verčiami *c', dz'* labai retai.

Pagal priebalsių kietinimą šnekte yra keturios priebalsių grupės: 1) beveik visuose žodžiuose kietinamas priebalsis *l*, 2) maždaug pusėje atvejų kietinami *s, r*, 3) retkarčiais kietinami *š, ž* ir 4) labai retai – *c, č, m, n, p, v*.

Kaip ir kitose gretimose vilniškių šnektose, žodžiai, susidedantys iš trumpos galūnės ir ilgos šaknies, gali turėti ne tik pagrindinį, bet ir šalutinį kirtį, kuris paprastai tariamas prieš pagrindinį kirtį ir paryškina ilgąjį balsį ar dvigarsio antrajį komponentą, plg. *ī·rà, laĩkì*.

Kirčiuotų ir nekirčiuotų senovinių *a·* (*ā*) išlaikymu ir dėl ypatingo daugelio priebalsių minkštinimo, balsio *e·* vertimu *ie* Ciskodo, Uodegėnų šnektos labiausiai siejasi su vilniškiais tarp Ignalinos, Švenčionių ir Adutiškio (Pirstėliškės kaimas). Neaišku, ar tos dvi šnektų grupės seniau siejosi siauru (nutautintu) Kazėnų–Īkznės koridoriumi, ar (greičiausiai) susiformavo savarankiškai, atskirtos Āpso–Daūgpilio šnektų.

Šiaurritinės vilniškių šnektos yra senovinių balsių *a·, e·* vartimo *o·, é·* laboratorija. Sprendžiant iš „Lietuvių kalbos atlaso“ (t. 2, p. 44–54), prie tos pačios vietovės vietoj kirčiuotų *a·, e·* (*> o·, é·*) kai kur tebetariama du variantai (*a·* ir *ā* – 279, 281, 349, Kamójys, *ā* ir *o* – 456, 421, 507, *e* ir *e^e* – 485–460, *e^e* ir *ie* – 507–482, *e* ir *é* – 240, 274 punktai) ar net trys variantai, iš kurių vienas – pereinamasis (*a·, ā·, ū* – 311, 416, 458 punktai).

Be to, ir tolimesnėse šnektose, kur dažniausiai tariamas tik vienas garso variantas, retkarčiais pasitaiko ir senesnis atitikmuo. Pavyzdžiui, Āpso–Breslaujės–Daūgpilio šnektose kartais ištariamas ir kirčiuotas *a·* (*> o·*), *e·* (*> é·*). Balsio *a·* (*> o·*) arealo pakraštyje ties Turmantu (15 km į šiaurės rytus – Laukesės parapija) atviros galūnės kirčiuotas bendrinės kalbos *o·* tebetariamas *ā·*, tuo tarpu kamieno kirčiuotas *o·* (*< a·*) – jau naujoviškai (žr. LKA žemėl. Nr. 35, 37). Tokių įvairavimų yra daugelyje arealų pakraščių.

Gauta 2001 09 15

Nuorodos

¹ E. Grinaveckienė, Daugpilio apylinkių lietuvių šnektos fonetika, *Lietuvių kalbotyros istorija*, t. 20, Vilnius, 1980, p. 223.

² Ibid., p. 225.

³ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius, 1994, p. 74, 124.

⁴ E. Grinaveckienė, Kai kurios Daugpilio lietuvių šnektos gramatinės ypatybės, *Kalbų kontaktai Lietuvos TSR*, t. 23, Vilnius, 1983, p. 113.

⁵ E. Grinaveckienė, Daugpilio apylinkių lietuvių šnektos fonetika, op. cit., p. 232.

Kazimieras Garšva

THE DIALECT OF THE SOUTHERN ENVIRONS OF DAUGAVPILS

S u m m a r y

The Lithuanian dialect spoken south of Daugavpils has six long (*i, u, é, o, e, a*) and five short vowel phonemes. What the Lithuanians of Daugavpils have in common with their neighbouring Lithuanian dialect speakers of Uodegėnai and Ciskodas in Latvia is that they speak the Dzūkai *puntininkai* dialect and diphthongize *é*. They differ from them by their pronunciation of the stressed vowels *é* and *o*. As in the Ciskodas dialect, *t* and *d* are but rarely affricated to *c, dz* before the vowels of the *i* type.

There are four groups of consonants in the dialect according to the extent of hardening of the consonants: 1) the consonant *l* is made hard systematically, 2) in approximately half the cases the consonants *s* and *r* are made hard, 3) the consonants *š* and *ž* are made hard only sometimes, 4) the consonants *c, č, m, n, p* and *v* are made hard very rarely.

As in other neighbouring dialects of the Vilniškiai, the words with a short vowel in the ending and a long vowel in the root may have, in addition to their main stress, a subsidiary stress preceding the main one and ensuring a more distinct pronunciation of the long vowel or the second component of a diphthong.